

QASHQADARYOLIK QO‘RBOSHILAR QISMATI

Shahboz Shuhrat o‘g‘li Shamsiddinov
Qarshi davlat universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada XX asrning 20-yillarida Qashqadaryo vohasida bo‘lib o‘tgan milliy-ozodlik kurashlariga boshchilik qilgan qo‘rboshilarning vohadagi qarshilik harakatlariga boshchilik qilishi, olib borgan faoliyati va taqdiri tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Qo‘rboshi, “bosmachi”, sovetlar, qatag‘on, to‘qsoba, dodxoh, qarshilik harakati.

ABSTRACT

The article analyzes the activities and fate of the soldiers who led the national-liberation struggle in the Kashkadarya oasis in the 20s of the 20th century.

Keywords: korboshi, "basmach", soviets, repression, toksoba, dodkhoh, resistance movement.

KIRISH

1917-yilda Rossiya imperiyasi ag‘darilgandan so‘ng Turkiston Muxtoriyati tuzish uchun boshlangan harakatlar “Qo‘qon fojeasi” bilan yakun topgach Farg‘ona vodiysida milliy-ozodlik harkatlari boshlanib ketdi. Bu harakatalarga boshchilik qilganlar esa qo‘rboshilar deb atala boshlandi. Bunday harakatlar keyinchalik mintaqaning boshqa hududlarida ham bosh ko‘tardi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Jumladan, O‘rta Osiyodagi uch xonliklar davrida Buxoro amirligi davlati tarkibida bo‘lgan Qashqadaryo vohasida ham 1920-yilda amirlik hokimiyati ag‘darilib, 1921-yilda Buxoroning so‘nggi amiri Sayid Olimxonning Afg‘onistonga qochib ketganidan so‘ng boshlangan. Buxoro amirligi qulatilgandan so‘ng dastlab g‘arbiy Buxoroda, so‘ngra sharqiy Buxoroda qarshilik harakatlari avj oladi. Amir Olimxonning o‘zi ma‘lum bir muddat bu qarshilik harakatlarga bosh bo‘lish harakatida bo‘lgan, biroq 1921-yilgi mag‘lubiyatidan keyin oila a‘zolari va yaqinlari bilan birgalikda qo‘shni Afg‘oniston davlatiga qochib ketadi. Shunday bo‘lsa-da amirlik hududlarida boshlanib ketgan qarshilik harakatlari to‘xtab qolmagan. Jumladan, Qashqadaryo vohasida ham 1920-1922-yillarda qizil istibdodga qarshi yalov ko‘targan qo‘rboshilardan Tangri Berdi dodxoh, Eshqul dodxoh, Doniyorbek, Ibrohimbek, Avliyoqulibek,

Bozorbek, Mavlonbek, Mulla Abdurahmonbek, Mulla Juma Qoravulbegi, Gul oqsaqol (Koson tumani ijroqo`mi raisi), Eshqul Tursun (dehqon), Bahrom boyvachcha, Mulla Abduroziq, Mulla Abdusattor To`raboy, Mulla Muhammad To`raboy, Mulla Muhammad Ali, Ochilbek, Xoliqulibek, Bahrombek, Xo`jamqul, Qodir polvon va boshqalarning har qaysisi qo`l ostida 50 dan 400-500 tagacha yigiti bo`lgan[1].

Mazkur qo`rboshilar va ularning qo`l ostidagi yigitlari vohada milliy-ozodlik kurashini olib borganlar. Biroq o`z davrida bularga nisbatan “bosmachilik” tamg`asi bosildi va xalqning ularga bo`lgan xayrixohligini o`zgartirishga harakat qilindi. Bugungi kun nazari bilan qaraganimizda, ular ko`pchiligi aslida yurt ozodligi uchun kurashlarga boshchilik qilgan qo`rboshilardan bo`lganligi ayon bo`lmoqda. O`z vaqtida va undan keyingi to` mustaqillikkacha bo`lgan davrda ularning harakatlariga nisbatan ishlatilgan yot tushunchalardan tozalash va asl haqiqatlarni yuzaga chiqarish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Qashqadaryo vohasida o`tgan asrning 20-yillarida bo`lib o`tgan qarshilik harakatlari va ularga boshchilik qilgan qo`rboshilarning faoliyatiga bag`ishlanagan sovet davrda bosmadan chiqqan davriy matbuot nashrlarida e`lon qilingan maqolalarga nazar tashlaydigan bo`lsak, ko`pchilik holatlarda ushbu harakatlar salbiy jihatdan yortilganligi va ularga nisbatan “bosmachilik” nomi talqin etilganligini guvohi bo`lamiz. Ushbu maqolalarning deyarli barchasida “bosmachi”larning oddiy xalqqa qilgan “qilmish”lari ularga qarshi xalq vakillarining “kurash”lari yortilgan.

“G`alaba” gazetasining 1987-yil 10-noyabr sonida “Otam haqida” deb nomlangan maqola bosilgan. Maqola muallifi: Isomiddin Fattohov Quybishev nomli maktabda matematika fani o`qituvchisi sifatida faoliyat ko`rsatgan, shuningdek boshlang`ich partiya tashkiloti sekretari bo`lgan. Maqolada keltirilishicha, otasi Abdufattoh G`afforov bilimli kishi bo`lib, arab yozuvidagi kitoblarni qiynalmay o`qigan. Uning bobosi dong`i ketgan tabib o`tgan, tog`asi esa kitoblarni muqovalash ishlari bilan shug`ullangan.

Abdufattoh G`afforov 1920-yilda Buxoro Xalq Respublikasining birinchi qurultoyida kitoblik 3 ming kambag`al dehqon va hunarmandlarning vakili sifatida qatnashgan. Bu paytda u 19 yoshda bo`lgan. Ayni shu yildan uning jo`shqin komsomollik faoliyati boshlangan. Kitobda birinchi Komsomol yacheykasini tuzishda faollik ko`rsatib, tez orada a`zolari sonini 100 kishiga yetkazgan. Ushbu komsomollarning keyingi faoliyati yer islohoti o`tkazish, yangi maktablar ochish kabi ishlar bilan birgalikda “bosmachilar”ga qarshi kurashni ham qamrab olgan. Shu tariqa ularning “bosmachilar” bilan

to`qnashuvlari ham bo`lib o`tgan. Maqolada ularning aynan Tangri Berdi dodxoh yigitlari bilan kurshganligi qayd etilgan.

... 1925-yilni otam xo`rsinib xotirlardi. O`shanda Denovbola qishlog`ida bosmachilar bilan bo`lgan og`ir kurashda otam boshidan va o`ng qo`lidan yaralanib, uyga qaytganida xonadonda fojea yuz bergan ekan. Suiqasd uyishtirish maqsadida uyimizga kechasi bostirib kirgan Tangri Berdi dodxoh kallakesarlari otamning qayinsinglisi homilador Sharofat Pardayevani otib o`ldirib, xotini Salomat Pardayevani o`zlari bilan olib ketishibdi. Buvimni o`g`lini topib bermaganlikda ayblab, rosa kaltaklashibdi [2].

Shundan so`ng Abdufattoh G`afforov davlat idoralari bilan hamkorlikda Tangri Berdi dodxohni qo`lga tushirishdi qatnashganligi ham qayd etilgan. Shuningdek maqolada biz kitoblik komsomolchilar tomonidan kurash olib borilgan bosmachi galalarga boshchilik qilgan shaxslar nomlari orasida Tangriqul qo`rboshi, mulla Roziq, Ochildov, Xudoyberdi, Mamadali to`qsoba, Elbek, Ibrohimbek kabilarni ham ko`rishimiz mumkin.

“Avangard” gazetasining 1991-yil 30-mart sonida O`rol G`oyibnazarovning “Shahidlarga etamiz ta`zim” nomli maqolasi chop etilgan. Ushbu maqolada ham xalq va “bosmachilar” o`rtasidagi kurash jarayonlaridan lavhalar berib o`tilgan. Bu maqolada biz Yakkabog` tomonlarda qo`rboshilik qilgan Jabborbek ismini uchratamiz.

- 1922-yilning kuzi edi. Biz hali yosh edik. Mirza Odil xoinlik qildi, - eslaydi o`sha kunlarni faxriy chekist Yusuf ota Niyozov, - u 70 nafar chekistga bosmachilar to`dasiga qarshi o`q uzmaslikni buyurdi va o`zi qochib qoldi. Bosmachilar tomonidan birinchi galda G`ulom militsioner otib tashlandi. Beklik qo`rg`onida ikki jasur yakkabog`lik – Yakkabog` tuman inqilob qo`mitasi kotibi, firqa a`zosi mulla Shukur Xolmurod xoji o`g`li va chekist, o`ta qo`rqmas va mergan Ashur qo`r Bobomurod o`g`li qolgan edilar. Ular Mirzo Odilning xoinligini sezib qolishganlar. Pistirmadan turib ikkisi ikki joydan bosmachilarga hujumga qarshi o`tdilar. Ular o`ndan ortiq kallakesarlarni yer tishlatishdi. Biroq, 1,5-2 ming kishilik bosmachilar galasiga bas kelib bo`larmidi.

Qo`rboshining buyrug`iga binoan o`qi tugab, otishuvdan to`xtagan inqilob himoyachilari tiriklay qo`lga olindi. Shundan so`ng Jabborbek Yakkaboqqa bir hafta bek bo`ldi [3].

Ushbu maqolada nomi keltirilgan Jabborbek qo`rboshining faoliyati yoritilgan boshqa manbalarga nazar tashlaydigan bo`lsak, u bilan birgalikda o`z vaqtida Qashqadaryo okrug militsiya bo`limi boshlig`i Doniyorbeklar viloyatda ko`zga ko`ringan amaldorlar va

ruhoniylarga rahbarlik qilgan holda Shahrizabz va G`uzor uyezdlarida kuchli va jips guruhlar tuzishga muvaffaq bo`lganligi va ularning Afg`onistondagi muhojirlar bo`lmish Buxoroning sobiq amiri Sayid Olimxon qarorgohi bilan bog`langanligi keltirib o`tilgan [4].

Qo`rboshilar va mahalliy aholi bilan o`rtasida kurash kechmagan deya olmaymiz. Afsuski bunday holatlar ham yuz bergan. Bunga esa o`ziga xos holatlarni sabab qilib ko`rsatish mumkin. Qarshilik harakatlari boshlangan dastlabi kezlarda aholi qo`rboshilar yigitlarini qo`ldan kelgancha oziq-ovqat va kerakli anjomlar bilan ta`minlab turgan. Bunday holatda qarshilik harakatini bostirib bo`lmasligiga ko`zi yetgan sovetlar ushbu ta`minot manbalarini uzish harakatiga tushadi. Qarshilik harakati qatnashchilari “bosmachilar” sifatida talqin qilana boshlaydi va ular bilan aloqada bo`lganlar ham jazoga tortila boshlanadi. Bunday harakatlar, shubhasiz, ta`minotning kamayishiga sabab bo`ladi. Shunday holatda qo`rboshilar aholining boyroq qatlamiga o`ziga xos soliqlar joriy etadi. Soliq to`lashni xohlamagan va jazolanishdan qo`rqan ayrim shaxslar sovetlar bilan hamkorlik qilishga o`tib, qo`rboshilar faoliyati va manzillari haqida ularga ma`lumotlar bera boshlaydi. Ayni shu jihatlar aholining ayrim qatlamalari va qo`rboshilar o`rtasida ziddiyatarni keltirib chiqaradi. Bu holatlar esa keyinchalik ular o`rtasidagi to`qnashuvlarga olib keladi. Bundan yutgan tomon esa aniq. Ya`ni sovetlar bunday foyda ko`rgan tomon edi. Ular oldilariga qo`ygan maqsadlariga qay bir darajada erishadilar. Biroq davriy nashrlarda kelgan ayrim voqealar va sonlar boshqa manbalarga mos emas. Yuqorida keltirilgan to`qnashuvda Jabborbek qo`rboshining qo`l ostidagi yigitlari soni 1,5-2 ming deb ko`rsatilgan. Bu haqiqatga unchalik yaqin emas. Boisi, ayni shu davrda Qashqadaryo vohasida harakat qilgan eng yirik qo`rboshilar sifatida e`tirof etiladigan Turdi to`qsobaning yigitlari soni 600 nafar deb ko`rsatilgan qolgan qo`rboshilarning qo`l ostida ham 50 dan 400-500 tagacha yigitlar bo`lganligi ko`rsatib o`tilgan. Bunday holatda Jabborbek qo`rboshi qo`l ostida ham shunga yaqin yigitlar bo`lganligi haqiqatga yaqinroqdir.

Shunday bo`lsa-da aholining ayrim o`ziga to`q qismlari qo`rboshilar va ularning yigitlarini kerakli narsalar ta`minlab turishga harakat qilishgan. Buni arxiv materiallarida ham uchratsih mumkin. 1926-yilda “bosmachilar” ga yordam berganlikda ayblanib hibsga olingan Kasbi qishlog`ilik dehqon Mulla Aymurod Bobojonovga oid ishda u qo`rboshilardan Juma Qoravulbegi, Turdi to`qsoba, Gul oqsoqol, Bahrom boyvachchalarga ta`minot bilan yordam berganlikda ayblangan. Jumladan, 1923-yilda Juma Qoravulbegiga bitta uch chiziqli mosin miltig`ini 300 ta o`q bilan bergan. Shu yili Juma Qoravulbegi va Mulla Jumalar Mulla Aymurod Bobojonovdan

200 ta qoramol terisini olib, uni Buxoroda sotib puliga bitta uch chiziqli mosin miltig`ini 100 ta o`q bilan sotib olganligi qayd etilgan.

Bobojonovning yordami faqat bu bilan kifoyalanmagan. Shunigdek, u mahalliy aholi orasidan qarshilik harakati saflari uchun targ`ibot orqali 20 nafar odam to`plab qo`rboshilar yigitlari safiga jo`natadi. Ular bilan esa 2 ta tuyada guruch, 3 tuyada arpa ham jo`natgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Xo`sh milliy-ozodlik kurashchilariga bunday yordam ko`rsatgan Mulla Aymurod Bobojonovning o`zi kim edi? U Behbudiy uyezdi Kasbi qishlog`idan bo`lib, hibsga olingan 1926-yilda 43 yoshda bo`lgan. Millati o`zbek. Kasbi dehqon. Oilali, 3 nafar o`g`il farzandi bo`lgan. Qo`l ostidagi mulki esa 30 tanob yer, 1 ta uy, 20 ta qo`y, 1 ta buqa, 1 ta otdan iborat bo`lgan[5]. Ya`ni o`ziga to`q dehqon oilasidan bo`lgan. Keyinchalik bu qilgan ishlari uchun hibsga olinib, qamoqqa tashlangan.

Sovetlar hukmronligi davrida bosmadan chiqqan mahalliy matbuot nashrlarida Qashqadaryo vohasida qo`rboshilik harakati bilan tarixda qolgan yana bir shaxs, Turdi to`qsoba haqida ham maqola va ocherklar chop etilgan. Jumladan, "Qashqadaryo haqiqati" gazetasining 1957-yil 13-noyabr sonida "Mo`tabar qon" sarlavhali ocherk bosilgan. Ushbu ocherkda Turdi to`qsoba va Xilol qishloq ahlining to`qnashuvlari aks ettirilgan. Ocherkda keltirilishicha uzoq to`qnashuvlarda holdan toygan to`qsoba o`z yigitlari bilan Xilol qishlog`iga kelib qo`nadi. Qishloq oqsoqollari orqali odamlardan turli oziq-ovqat va boshqa narsalardan iborat soliq talab qiladi. Shunda qishloq yoshlaridan Damir va Sayfullalar qishloq ahlini "bosmachilar"ga qarshi birlashib kurashishga chaqiradi va qishloq ahlini inqilob qo`mitasining har bir qishloqda komsomol yoshlardan "bosmachilar"ga qarshi kurashuvchi guruppa tuzish haqidagi qarori bilan tanishtiradi. Natijada ular qishloqda "qizil tayoqchalar" deb nomlangan guruppa ham tuzishadi. Bu ishlar to`qsobaning qulog`iga yetib borgach, u tunda odamlari bilan kelib, bu ikala yoshni o`ldirishadi. Ocherkda esa ularning to`kilgan qoni mo`tabar qon deb tilga olinadi.

Ushbu ocherkda keltirilgan quyidagi jumlar yuqorida bayon etilgan qo`rboshilar tomonidan aholiga solingan soliqlarni bir qadar eslatadi: "Xidir oqsoqol qishloq aholisini yig`ib, birovga ikki echki, birovga bir pud un, yana birovga bir arava beda soliq solmoqda. Zayni oqsoqol uni quvvatlab, "kimki bu buyruqni bajarmasa boshi tanasidan judo bo`ladi", deb yig`ilganlarni qo`rqitmoqda. Hamma darg`azab, ammo itoatkor. Soliq Turdi To`qsoba uchun edi. Asli Kosonning arabxonasidan bo`lgan Buxoro amirining tuyachisi Turdi To`qsoba yemirilgan amirlik saltanatini qayta tiklamoqchi

boʻlganlar qatorida qoʻlga qurol olib, begunoh aholini qon qaqshatib kelmoqda edi” [6].

Ocherkda diqqatni tortadigan jihatlardan biri bu – inqilob qoʻmitasining har bir qishloqda Komsomol yoshidagilardan “bosmachilar”ga qarshi kurashuvchi guruhlar tuzish haqidagi qaroridir. Bu guruhlarini tuzishdan maqsad aholining osyishtaligini saqlash deb oʻqitiriladi. Kimdan saqlash? Bir joyda istiqomat qilayotgan xalqni shu xalqning boshqa bir boʻlagidan saqlash uchun! Bu guruhlarining tuzilishi esa boshqalar uchun kerak edi. Yaʼni sovetlar uchun. Ha, bir xalqni bir-biriga qoʻyishni uddasidan chiqishdi. Bu maqsad yoʻlida koʻproq yoshroq qatlamdan foydalanishdi. Chunki bu qatlam qiziqqon. Ularni oʻz yoʻllarida yurdirish yoshi kattaroq qatlamga nisbatan osonroq. Ocherkda oʻsha davrda bunday guruppalarini tuzilishida faol tashabbuskor boʻlgan Qarshi revkomi Sayidqoʻl aka degan shaxs ham tilga olingan.

Poyon Ravshanovning “Qizil saltanat iskanjasida. Tajovuz” kitobida Turdi toʻsoba haqida quyidagilar bayon etilgan. Haqiqatdan ham Kosonning Arabxona qishlogʻidan boʻlgan Turdi toʻqsoba 1920-yilgacha amirlik xizmatida boʻlib kelgan taniqli kishilardan boʻlgan. Amirlik agʻdarilib sovetlar hokimiyatga kelgandan soʻng, u ham qarshilik harakati rahbarlaridan biriga aylanadi. Bora-bora qoʻl ostida 600 ga yaqin yigit yigʻiladi va bu yigitlar bilan vohaning turli joylarida sovetlarga qarshilik koʻrsatishga harakat qilgan. Turdi toʻqsoba 1922-1925-yillarda qarshilik harakatlarini faol amalga oshirdi. Aynan Turdi toʻqsobaning halokati Qashqa vohasida 20-yillar boshlarida vujudga kelgan, sovet hokimiyatiga qarshi katta kuchga aylangan ozodlik harakati uchun qattiq yoʻqotish, magʻlubiyatning ibtidosi edi.

Qashqadaryoda oʻtgan asrning 20-yillarida boʻlib oʻtgan milliy-ozodlik harakatlari 1926-yilga kelganda deyarli magʻlubiyatga uchradi. Bu paytga kelib vohada yirik qoʻrboshilarning hammasi yoki taslim boʻlgan, yoki toʻqnashuvlarda halok boʻlgan edi. Qoʻrboshilari halok boʻlgan harakat aʼzolari qarshilik harakatlarini davom ettirishgan, biroq boshliqsiz qolgan harakat mayda guruhlariga boʻlinib ketgan. Bu holatda davom etgan qarshilik harakatlarini bostirish esa, oldingisiga nisbatan ancha osonroq kechgan.

Sovetlar milliy-ozodlik kurashlarini soʻndirishda turli xil yoʻllarni qoʻllashdi. Dastlab, ularga “bosmachi” nomini “muhrlash” orqali mahalliy xalqdan uzoqlashtirishga urinishdi. Keyin esa qoʻrboshilar orasida mavqeyi yuqori boʻlganlarini turli yoʻllar bilan obroʻsizlantirishga harakat qilishdi. Oddiy xalq bilan oʻrtasida nizo keltirib chiqarishga va bu orqali ularni xalqqa qarshi harakatda ayblashdi. Shunday voqealardan biri Tangri Berdi dodxoh bilan yuz bergan “Gʻilon fojeasi”dir.

Yana “Qashqadaryo haqiqati” gazetasiga yuzlanamiz. Mazkur nashrning 1966-yil 28-avgustda bosilib chiqqan sonida “Soʻnmas jasorat” nomli maqola (muallifi: Qarshi davlat pedagogika institutining katta oʻqituvchisi Bozor Samadov) chop etilgan. Ushbu maqola Shahrisabz shahridan 30 kilometr yuqorida togʻ tepasida joylashgan Gʻilon qishlogʻida vohada milliy-ozodlik harakatlari davom etayotgan davrda yuz bergan fojeaga bagʻishlangan. Maqolada keltirilishicha: “4 tomoni baland choʻqqilar bilan oʻralgan Gʻilon qishlogʻida 1500 kishi istiqomat qilib, “Madaniyat” kolxozining markazi hisoblangan. Gʻalla, pilla, tamaki, kartoshka va chorva mahsulotlari yetishtirishga ixtisoslashgan bu qishloq, shuningdek 30 dan ortiq hunarmandchilik kasblari bilan ham shugʻullangan”.

Maqolada bir qancha nomlarni uchratish mumkin. Bu nomlar orasida biz shu davr boʻyicha yirik olimlarning yozgan ilmiy asarlarida milliy-ozodlik kurashiga boshchilik qilgan qoʻrboshilarning nomlari bilan bir qatorda boshqa nomlarga ham duch kelamiz. Jumladan, Gʻilon qishlogʻiga bostirib kelgan “bosmachi”lar rahbarlari sifatida quyidagilarni koʻrishimiz mumkin: Jovuz qishloqli Roziq, samarqandlik Ochildov, yakkabogʻlik Jabborbek va Bozorbek, chorshanbalik Toʻra toʻqsoba, Dodxo va Musurmonqul kabilar.

- 1921-yil avgust oyida jovuz qishloqli Roziq bosmachi oʻzining qurollangan 25 kishisi bilan Gʻelonga bir kechali joy izlab keladi. Buni payqab qolgan qizil askarlar ularni qoʻqqisdan qoʻlga tushiradilar va Roziqni otadilar. 1922-yilning kuz faslida Samarqanddan oshib kelgan Ochildov (300 kishi bilan), yakkabogʻlik Jabborbek va Bozorbek bosmachilari oʻzlarini “xalq himoyachisi” deb koʻrsatib, qizil askarlarga qarshi kurashmoq uchun Gʻelonda birlashmoqchi boʻladilar. Uch kunlik tunovda ular 50 dan ortiq qoʻy va qoramolni soʻyib yeganlar. Bosmachilarning bu yerdaligini eshitgan koʻngilli otryad yetib keladi. Oʻrtada ancha jang boʻladi, bardosh bera olmagan banditlar toʻdasi qochadi [7].

Bundan koʻrinib turibdiki, Gʻilon qishlogʻiga bir vaqtning oʻzida bir necha qoʻrboshilar yigʻilgan. Aftidan ular yakka holda harakat qilishning samarasizligini tushunib yetgan holda birlashib harakatga oʻtishni niyat qilishgan. Bu qoʻrboshilar qoʻl ostida turlicha adaddagi yigitlar boʻlib, agar ular birlashadigan boʻlsa, ularni magʻlub etish sovetlar uchun ancha qiyinlashardi. Shuning uchun ham ularning birlashishiga yoʻl qoʻyilmagan koʻrinadi. Bunda mahalliy aholining aksariyat qismi sovetlar bilan aloqada boʻlganligi ham qoʻl kelgan. Bu voqealardan xabar topgan Tangri Berdi dodxoh, ehtimol, shu boisdan Gʻilonga bosqin uyushtirgan boʻlsa kerak. Bu borada bosqinni oqlash niyatidan yiroqmiz. Chunki bosqin natijasida gʻilonlik begunohlar ham jabr koʻrgan ular ichida

ayollar va bolalarning ham bo'lganligi achinarli holat. Bu bosqinni bo'lishi kimlarga kerak bo'lganligi kundek ravshan.

Maqolada bosqin yuz berishidan oldin qo'rboshilar aholidan turli xil ko'rinishdagi soliq talab qilganligi bayon etilgan. ...Shundan keyin yana bir yirtqich paydo bo'ldi. Bu chorshanbalik To'ra to'qsoba edi. U G'elonga kelib, o'z yordamchilari Eshonqulga Anbar ismli, Atoulloga Gulsum ismli qizlarni tortiq qilishni talab etadi. Uning bu niyatidan xalq g'azablanadi va astoydil kurashga o'tlanadi. Qishloqda ko'ngilli guruppalar tuziladi. Misgar, duradgor va barcha hunarmandlar o'q-dori, qurol-aslaha yasashga kirishadilar. Bu ishlarga g'elonlik usta Rustam Darvishov, Abdukarim Abdurahimov, Yusup bobo Yoqubov va boshqa kishilar bosh bo'ladilar. Bosmachilar qishloq aholisidan 2 pud oltin, 3 pud choy, 3 pud nos, 40 ta to'n, 1000 juft ot nahali va 3 qiz berishni talab qiladilar. Buni so'rab kelgan 7 bosmachini g'elonliklar ushlab oladilar va Qizilemchakdagi harbiy gornizonga jo'natadilar. Bu voqea 1924-yil may oyida yuz beradi.

Mazkur fojea Poyon Ravshanovning "Qizil saltanat iskanjasida. Tajovuz" kitobida quyidagicha talqin etilgan. Shu yili 22-sentabr kuni ertalab soat 5⁰⁰ da: Tangri Berdi dodxoh, Shayman to'qsoba, Mulla To'raboy va yana bir aniqlanmagan qo'rboshi, hammasi bo'lib 4 ta qo'rboshi, taxminan 100 yigiti bilan G'ilon qishlog'iga g'arbiy tarafdin kirib kelgan. Ular qishloqni to'rt tomondan o'rab olgan. Dodxohni o'zi 15 yigiti bilan qishloq ichiga kiradi va qishloqni obro'li bir necha kishilarini daraxtga bog'lab, otib tashlaydi. Yigitlariga qishloqni talashni buyuradi. 2 soat davom etgan talonchilikdan so'ng, qishloqqa to'rt tarafdin o't qo'yiladi. Talonchilik va yong'in natijasida 238 kishi halok bo'lgan. Bular ichida yosh bolalar va ayollar ham bo'lgan.

Ushbu fojea haqida keyinchalik davriy matbuot nashrlarida chiqqan maqolalarda ham halok bo'lganlar soni berib ketilgan. Jumladan, "Qashqadaryo haqiqati" gazetasining 1975-yil 21-noyabr kuni chiqqan sonida Q. Rahimov muallifligidagi "Jasorat madhi", deb nomlangan maqola ham bosilgan bo'lib, ushbu maqolada aynan Tangri Berdi dodxoh va uning yigitlari bilan G'ilonida yuz bergan fojea qisman yoritilgan. Maqolada qirg'in natijasida halok bo'lganlar soni ham berib ketilgan. "O'sha kuni kallakesarlar qo'lida 238 g'ilonlik halok bo'ldi"[8].

Tangri Berdi dodxohning bu qilmishini oqlab bo'lmaydi. Biroq bunday holatning ro'y berishi haqida sovetlarda aniq ma'lumotlar bo'lib, ular qishloqda qirg'in bo'layotganda yordam berishi imkoniyati bo'laturib, ataylab buni bilmaslikka olishgan ko'rinadi. Sababi oddiy. Tangri Berdi dodxohni xalq orasida obro'sini tushirish va uni yomonotliq qilish. Buning esa qo'rboshiga ruhiy ta'sir yuqori bo'lishi aniq edi. Xuddi shunday

bo`ldi ham. Mazkur voqeadan so`ng Tangri Berdi dodxohda ruhiy tushkunlik holati yuz beradi. Bir paytlar borib yurgan qishloqlariga ham boshini ko`tarib kira olmaydigan bo`lib qoldi. Bu es uning ruhan mag`lub bo`lishini tezlashtirdi.

O`z yurtini bosib olgan asl bosmachilarga qarshi kurashgan milliy-ozodlik harakati ishtirokchilari bo`lgan qarshilik harakati namoyondalari bilan bog`liq bunday holatlar, afsuski, achinarlidir. Ularni o`z maqsadlaridan og`ishiga va o`z yurtdoshlari bilan nizolarga borishiga sabab bo`lgan uchinchi tomon bo`lgani, ehtimoldan holi emas. Aynan ularning qilmishlari sababli bir hududda istiqomat qilib kelgan yurtdoshlar haqiqiy bosmachilarga qarshi kurashish o`rniga bir-birlari bilan nizolashishi ularning kuchini qirqilishiga va oxirida ma`g`lubiyatga uchrab qatag`on qilinishiga olib kelgan.

XULOSA

Mustamlakchilik davrida qatag`onga uchragan yurtdoshlarimizning nomlarini aniqlash va ularning tarixda yurt va millat uchun qilgan xizmatlarini e`tirof etish bugungi kunda izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Qatag`on qurboni bo`lgan ajdodlarimiz orasida turli xil jabhada faoliyat olib borganlar. Yuqorida nomlari keltirilgan qo`rboshilarning ham tarix zarvaraqlarida xoh yaxshi bo`lsin, xoh yomon o`z o`rni mavjud. Bizdan talab qilinadigani esa tarixiy haqiqatni yuzaga chiqarishdir. Mazkur maqola shu yo`ldagi kichik bir qadamlardan biri.

REFERENCES

1. Ravshanov P. Qizil saltanat iskanjasida. Tajovuz. Uch jildlik. Birinchi jild. – Toshkent: Sharq, 2011. 17-b.
2. Fattoxov I. Otam haqida // G`alaba. – 1987. 10-noyabr. 2-b.
3. G`oyibnazarov O`. Shahidlarga etamiz ta`zim // Avangard. – 1991. 30-mart. 3-b.
4. QVDA. 83-jamg`arma, 1-ro`yxat, 12-ish, 64-b.
5. QVDA. 172-jamg`arma, 3-ro`yxat, 47-ish, 6-65-b.
6. Chori Xamro, Po`latov A, Nurov S. Mo`tabar qon. Ocherk // Qashqadaryo haqiqati. 1957. 13-noyabr. 3-b.
7. Samadov B. So`nmas jasorat. // Qashqadaryo haqiqati. 1966. 28-avgust. 2-b.
8. Rahimov Q. Jasorat madhi. // Qashqadaryo haqiqati. 1975. 21-noyabr. 3-b.